

Dionysius de Kartuizer (1402/3-1471): de *doctor extaticus* uit Rijkel

In het dorp Rijkel (gemeente Borgloon) in Belgisch Limburg is in november 2002 op initiatief van de Heemkring Rijkel met enkele lezingen en een tentoonstelling in het kasteel van Rijkel de zeshonderdste verjaardag herdacht van de geboorte van zijn meest beroemde zoon: de monnik, theoloog en schrijver die als Dionysius de Kartuizer wereldwijd bekend is geworden en eigenlijk Dionysius van Leeuwen heette, maar die naar zijn plaats van herkomst ook vaak Dionysius van Rijkel genoemd wordt¹. Dionysius werd in 1402 of 1403 geboren in het dorp Rijkel. De precieze datum van zijn geboorte kennen we niet. We weten alleen dat zij ergens in de twee genoemde jaren plaatsgevonden moet hebben. In zijn geschrift *De meditatione* zegt hij namelijk: "En dit werkje heb ik voltooid in mijn zevenenzestigste levensjaar, in het jaar des Heren 1469"².

(1) Over Dionysius bestaat vrij veel literatuur. Voor de belangrijkste studies, zie de opgave bij P. Nissen, "Dionysius von Rijkel" in: P. Dinzelbacher (Hrsg.), *Wörterbuch der Mystik*, Stuttgart 1989, p. 116-118. Enkele belangrijke daarna verschenen studies zijn: H. Dickerhof, "Kartäusisches Apostolat im Leben und Werk des Dionysius von Rijkel (1402/03-1471)", in: idem, *Festgabe für Heinz Hürten*, Frankfurt am Main 1988, p. 187-212; H.-G. Gruber, *Christliches Eheverständnis im 15. Jahrhundert. Eine moralgeschichtliche Untersuchung zur Ehelehre Dionysius' des Kartäusers*, Regensburg 1989; *Studien zur Geschichte der katholischen Moraltheologie*, 29; K. Emery, "Denys the Carthusian and the Invention of Preaching Materials", in: *Viator. Medieval and Renaissance Studies* 25(1994), p. 377-409; D. Wassermann, *Dionysius der Kartäuser. Einführung in Werk und Gedankenwelt*, Salzburg 1996; *Analecta Cartusiana*, 133. De geschriften van Dionysius worden hier geciteerd in de 42-delige uitgave die door de kartuizerorde zelf verzorgd werd: *Doctoris ecstatici D. Dionysii Cartusiani Opera Omnia*, Montreuil 1896-1901, Tournai 1902-1913, Parkminster 1935. Bij verwijzingen wordt gebruik gemaakt van de letters die in de marge van de tekst zijn aangebracht; zijn deze voorzien van een accent, dan heeft de verwijzing betrekking op de rechterkolom.

(2) *De meditatione*, 14; Opera Omnia 41, 90C'. Dat zevenenzestigste levensjaar was nog niet afgesloten; met andere woorden: Dionysius was in 1469 nog 66 jaar oud en kan dus zowel in 1402 (indien zijn verjaardag nog niet was gepasseerd) als in 1403 geboren zijn.

Jeugd en vorming

Over Dionysius' jeugd weten we slechts weinig. Wel vertelt hijzelf, als hij zich in het commentaar op het boek Genesis met Rachel vergelijkt, dat ook hij, toen hij nog niet naar school ging, het vee van zijn ouders hoedde. En, zo voegt hij eraan toe, "ik was een zeer ondeugende jongen, die vaak op het veld vocht met de andere jongens die daar het vee hoedden"³. Over zijn ouders zegt hij elders dat zij "eenvoudige en arme, maar fatsoenlijke en gelovige mensen" waren⁴. Het gezin waarin Dionysius opgroeide, telde twee jongens en twee meisjes. Uit een aantekening in het anniversarium van een bewaard gebleven missaal uit Rijkel weten we dat zijn broer Joannes heette en later trouwde met een Dyna; hun oudste zoon Henricus werd kruisheer⁵. Ook de twee zussen zijn gehuwd geweest, maar waren al weduwen toen Dionysius zijn traktaat *De laudabili vita viduarum* schreef⁶. Of Dionysius na zijn jeugd nog veel contact heeft gehad met zijn familieleden, weten we niet. Hij heeft wel zijn vader nog eens teruggezien, maar dan in wat ongewone omstandigheden, namelijk in een visioen, waarin hem zijn vader in het vagevuur getoond werd. Dankzij de gebeden van Dionysius kon zijn vader daaruit verlost worden⁷.

Zijn eerste onderricht ontving Dionysius waarschijnlijk aan de kloosterschool van de benedictijnen te Sint-Truiden. In elk geval deelt hij zelf mee dat hij in zijn kinderjaren in de stad Sint-Truiden de school bezocht⁸. Toen hij dertien jaar was, verliet hij zijn geboortestreek om de stadsschool te Zwolle te gaan bezoeken, waar hij vrijwel zeker nog enige tijd de bekende schoolmeester Jan Cele, overleden in 1417, heeft meegemaakt⁹. Volgens zijn eigen getuigenis heeft hij er ook de "religiosae initia vitae" (de beginnelen van het religieuze leven) ontvangen; aangenomen mag worden

(3) *Commentarius in Genesim*, art. 74; Opera Omnia 1, 332.

(4) *De perfectione caritatis dialogus* 13; Opera Omnia 41, 363C'.

(5) D.A. Mougel, *Dionysius der Karthäuser 1402-1471. Sein Leben, sein Wirken, eine Neuauflage seiner Werke*, Mülheim a.d. Ruhr 1898, p. 7, noot 3.

(6) *De laudabili vita viduarum*, prooemium; Opera omnia 38, 121: "praesertim quia et duas habeo secundum carnem sorores nunc viduas".

(7) Over de visioenen van Dionysius, zie P. Nissen, "Dionysius de Kartuizer en het testament van Johannes de Lovanio", in: *De Maasgouw* 99(1980), p. 33-50.

(8) *De particulario iudicio in obitu singulorum dialogus*, 33; Opera Omnia 41, 474D'-475A; *De quatuor hominis novissimis*, 50; Opera Omnia 41, 564A-B'; *De munificentia et beneficiis Dei*; Opera Omnia 34, 319D.

(9) Voor de leeftijd van dertien jaar, zie *De doctrina scholarum*, Opera Omnia 37, 359A; voor de plaats Zwolle, zie *In librum II sententiarum*, Opera Omnia 21, 493B'.

dat hij hiermee duidt op contacten met de broeders van het gemene leven¹⁰. In Zwolle moet Dionysius enkele jaren zijn gebleven om vervolgens als postulant aan te kloppen bij de kartuizers te Zelem bij Diest en te Roermond. Op beide plaatsen werd hij evenwel geweigerd omdat hij nog te jong was. Daarop besloot Dionysius zijn studies voort te zetten aan de universiteit van Keulen, waar hij kort na 20 december 1421 in de matrikel werd ingeschreven als “Dionysius de Rijckele”¹¹.

Dionysius begon aan zijn universitaire studies op advies van de Roermondse kartuis. Dat hoeft niet te verwonderen, want de kartuizers stonden in de tweede helft van de veertiende en de eerste helft van de vijftiende eeuw beslist niet afwijzend tegenover de wereld van de universiteit. Integendeel, er was in die periode een opvallend groot aantal intredingen van mensen met een academische vorming en soms ook al met een loopbaan in het academisch onderwijs. Toen Dionysius voor de eerste keer in Roermond postuleerde, was daar Hendrik van Orsoy van Wesel prior, die in 1409 in de matrikel van de universiteit van Erfurt staat ingeschreven. En diens tweede voorganger als prior van de Roermondse kartuizers was Albertus Buer van Utrecht geweest, die in Keulen de graden van magister artium en doctor medicinae had behaald¹². Men kende in de kartuizen toen dus de wereld van de universiteit en wist blijkbaar ook de daar te verwerven intellectuele vorming naar waarde te schatten. Dionysius behaalde in november 1422 onder de Friese magister Bernardus de Reyda het baccalaureaat in de artes¹³. In 1424 sloot hij de studie van de artes af met de graad van magister artium.

In zijn academische vorming te Keulen heeft Dionysius onmiskenbaar de invloed ondergaan van de restauratie van de *via antiqua*, de theologische school die in de traditie van Thomas van Aquino dacht. Deze werd te Keulen onder leiding van magister Hendrik van Gorkum in ere hersteld¹⁴. Ook herleefde daar in de eerste helft van de vijftiende eeuw het albertisme, de school die

(10) *De munificentia et beneficiis Dei*, 26; Opera Omnia 34, 319B’.

(11) H. Keussen, *Die Matrikel der Universität Köln I*, tweede druk, Bonn 1928, p. 234 (nr. 132,6).

(12) H.J.J. Scholtens, “Het Roermondse kartuizerconvent vóór de 16e eeuw”, in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 86-87(1950-51), p. 187-245, met name p. 215-217.

(13) Keussen, *Matrikel*, l.c.

(14) A.G. Weiler, *Heinrich von Gorkum († 1431). Seine Stellung in der Philosophie und der Theologie des Spätmittelalters*, Einsiedeln-Zürich-Köln 1962.

aansloot bij het werk van Thomas’ leermeester Albertus de Grote. Dionysius koos later in zijn eigen wijsgerige en theologische geschriften, zoals Paul Teeuwen in zijn in 1938 gedrukte Romeinse dissertatie heeft uiteengezet, steeds de zijde van het Keulse realisme. Thomas van Aquino was voor hem de meest voortreffelijke leermeester van die tijd: “doctor inter modernos eximius”¹⁵. De *via moderna*, beter bekend als de school van het nominalisme, wees hij nadrukkelijk af, zoals hij doorgaans ook deed met de schoolmeningen van scotisten en aegidianen. Als eclecticus was hij er anderzijds niet afkerig van schrijvers te citeren die niet direct bij een bepaalde school zijn onder te brengen, zoals Alexander van Hales, Bonaventura en Hendrik van Gent¹⁶.

Leven in de kartuis

Voorzien van de intellectuele bagage die hij in Keulen had opgedaan, klopte Dionysius ten tweede male aan bij de kartuis van Roermond. En nu werd hij, 21 jaar oud, als postulant aangenomen¹⁷. Vanaf 1424 tot zijn overlijden op 12 maart 1471 bleef de kartuis van Roermond, toegewijd aan Maria van Bethlehem en daarom doorgaans “domus Bethlehem” genoemd, zijn leefwereld. Slechts tweemaal – misschien zelfs maar éénmaal – werd het verblijf van Dionysius in de Roermondse kartuis voor langere tijd onderbroken: van september 1451 tot maart 1452, toen hij kardinaal Nicolaas van Cusa tijdens zijn visitatie- en hervormingsreis door de Nederlanden, Westfalen en het Rijnland vergezeld zou hebben (maar dit gegeven wordt pas vermeld door de zestiende-eeuwse biografen van Dionysius en vindt in eigentijdse documenten geen steun)¹⁸, en van 1466 tot 1469, toen hij door de orde belast werd met de stichting van de kartuis van Sancta Sophia te

(15) *De donis Spiritus Sancti tractatus quatuor* 1,8; Opera Omnia 35, 165C.

(16) P. Teeuwen, *Dionysius de Kartuiser en de filosofisch-theologische stroomingen aan de Keulse universiteit*, Brussel/Nijmegen 1938, p. 98-99.

(17) Dat Dionysius voor zijn tweeëntwintigste levensjaar intrad, blijkt uit de *Protestatio ad superiores suum*, Opera Omnia 41, 625B’.

(18) Zie E. Meuthen, “Nikolaus von Kues und Dionysius der Kartäuser”, in: L. Hagemann und R. Gleis (Hrsg.), *En kai plèthos. Einheit und Vielheit. Festschrift für Karl Bormann zum 65. Geburtstag*, Würzburg-Altenberge 1993; Religionswissenschaftliche Studien, 30, p. 100-120. Zie ook: P. Nissen, “Das ich gern friden heett’. Nicolaus Cusanus en zijn tijd”, binnenkort te verschijnen in het *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* 5(2002).

Olland bij St.-Michielsgestel, later overgeplaatst naar Vught en nog later naar 's-Hertogenbosch¹⁹.

De stichting van de Roermondse kartuis was vanaf 1368 vanuit de kartuis van Keulen voorbereid²⁰. De monniken kregen de steun van ridder Werner van Swalmen, die op de grens van het terrein van de toekomstige kartuis de Bethlehemkapel, die aan de Roermondse kartuis haar naam zou geven, liet bouwen. Straatnamen (Bethlehemstraat, Swalmerstraat) in de omgeving van de voormalige kartuis, waarin tegenwoordig onder meer het Diocesaan Pastoraal Centrum van het bisdom Roermond is ondergebracht, herinneren aan deze ontstaansgeschiedenis van de kartuis. Op 25 juli 1376 maakten Werner van Swalmen, zijn echtgenote en zijn broer Robinus, kanunnik van het Kapittel van Sint-Servaas te Maastricht, de stichtingsoorkonde van de kartuis op. In 1380 werd zij op last van het generaal kapittel in de orde opgenomen. Zij kwam daarmee te behoren tot een strenge orde, die terugging op de kluzenaarsgemeenschap die zich in 1084 rond magister Bruno van Keulen vestigde in het dal van Chartreuse bij Grenoble²¹. De orde bleef gedurende heel haar geschiedenis, tot op de dag van vandaag, streven naar een combinatie van kluzenaars- en gemeenschapsleven.

De kartuis was dan zijn directe leefwereld, maar men kan niet zeggen dat de mentale horizon van Dionysius beperkt bleef tot het claustrum van het Roermondse convent. Dionysius maakte reizen in de geest, en zijn vervoermiddelen daarbij waren boeken: de boeken die hij las en de boeken die hij schreef. Als kartuiser moet Dionysius gewoerd hebben met de tijd, want in de weinige uren per dag die hem buiten de tijden voor het liturgisch en het persoonlijk gebed, de maaltijden en de handenarbeid overbleven, heeft hij veel gelezen en geschreven. Aangenomen mag worden dat de uren die voor handenarbeid beschikbaar waren, door Dionysius ook grotendeels voor studie gebruikt werden. Voor een deel was die studie ook handenarbeid, want Dionysius' vroegste biograaf, de Keulse kartuiser Dirk Loer van Stratum, deelt mee dat Dionysius al zijn schrijfwerk zelf verrichtte. Voor ander praktisch werk deugde hij wellicht ook niet zo. Korte tijd heeft Dionysius

(19) Mougél, *Dionysius der Kartäuser*, p. 73-75.

(20) Scholtens, "Roermondse kartuiserconvent".

(21) P. Nissen, "Bruno van Keulen: geroepen tot vriendschap en eenzaamheid", in: *Benedictijns Tijdschrift* 45(1984), p. 78-97; P. Nissen, "Eenzaamheid als zoeken van God", in: *Benedictijns Tijdschrift* 62(2001), p. 90-103; P. Nissen, "Mystiek van de kartuisers", te verschijnen in: *Encyclopedie van de Mystiek* (Kampen 2003).

het ambt van procurator van de kartuis bekleed; in die hoedanigheid droeg hij de zorg voor de tijdelijke zaken van het klooster en gaf bovendien leiding aan de broeders – conversen en donaten – die de economie van het huis droegen. Maar Dionysius' procuratorschap was geen groot succes, en al na korte tijd werd hij van zijn functie ontheven²².

Vruchtbaar schrijver

Dionysius had een spraakgebrek; een duivel die hij wilde uitdrijven, noemde hem spottend "taterbek". Maar een schrijfgebrek had hij geenszins. Twee eigenhandig door hem opgestelde lijsten met geschriften, de ene bewaard in de Bodleian Library in Oxford en de andere in de Stadtbibliothek van Trier, noemen respectievelijk 116 en 142 titels. De humanistische bibliograaf Johannes Trithemius merkt in zijn *Catalogus illustrium virorum Germaniae* van 1495 op dat er bij de Latijnse schrijvers behalve Augustinus niemand is die zoveel geschreven heeft als Dionysius. De talrijke geschriften van Dionysius vullen in de tussen 1896 en 1913 verschenen editie van de *Opera Omnia* 42 boekdelen in 44 boekbanden (er zijn twee bis-delen bij). Het onderzoek van Kent Emery Jr., die ruim tien jaar geleden in twee delen van de *Continuatio Mediaevalis* van het *Corpus Christianorum* een tussenbalans opmaakte, heeft duidelijk gemaakt dat die editie nog onvolledig is; nog andere handschriftelijk overgeleverde traktaten mogen aan Dionysius toegeschreven worden. Daar staat tegenover dat enkele in de *Opera Omnia*, met name in het deel met "Dubia et spuria" uitgegeven traktaten, niet van zijn hand zijn²³. Dionysius' geschriften beslaan een aanzienlijk deel van de theologisch-filosofische geleerdheid van de middeleeuwen. Hij schreef commentaren op alle boeken van de heilige Schrift, op de sententiën van Lombardus, op de geschriften van de Areopagiet²⁴, op Boethius, Johannes Cassianus en Johannes Climacus, hij vervaardigde een op Thomas van Aquino geënte *Summa fidei ortho-*

(22) *De praeconio et dignitate Mariae libri quatuor*, cap. 16; *Opera Omnia* 35, 549B.

(23) K. Emery, *Dionysii Cartusienis Opera Selecta. I. Prolegomena. Bibliotheca manuscriptorum*, Turnhout 1991; *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis*, 121.

(24) Hierover handelt het proefschrift van G.E.M. Vos de Wael, *De Mystica Theologia van Dionysius Mysticus in de werken van Dionysius Carthusianus*, Nijmegen-Utrecht 1942.

doxae, een *Compendium philosophicum* en een *Compendium theologicum*, hij schreef verhandelingen over gebed, meditatie en contemplatie, schreef over schoonheidsleer, hij onderhield een briefwisseling en schreef preken voor het hele liturgische jaar, hij dichtte hymnen en legde visioenen op schrift vast en hij gaf praktisch-ethische raadgevingen aan uiteenlopende maatschappelijke groepen, van schoolmeesters tot soldaten en van weduwen tot prelaten. Via zijn geschriften had Dionysius ook een min of meer uitgebreid contact met de buitenwereld. Een van zijn werken droeg hij op aan de minderbroeder-observant Jan Brugman (ca. 1400-1473), bekend gebleven door de uitdrukking "praten als Brugman"²⁵; een ander was bestemd voor Isabella van Portugal, de weduwe van Filips de Goede²⁶.

Al die geschriften van Dionysius staan niet bekend om hun originaliteit. Ze getuigen eerder van zijn uitzonderlijke belesenheid dan van vernieuwende denkkraft. Dionysius staat al lang te boek als een compiler, en niet ten onrechte: hij lijkt toch vooral een auteur te zijn die in zijn eigen geschriften een soort "reader's digest" maakte van de klassieke en christelijke wijsgerige en theologische traditie. Voor sommigen is dat ook zijn aantrekkelijkheid. "Qui Dionysium legit, nihil non legit" (Wie Dionysius leest, leest niets niet, dus leest alles), zo luidde een adagium in de zestiende eeuw, toen de Keulse kartuizers Dionysius' geschriften via de drukpers verspreidden als een wapen tegen het opkomend reformatorisch gedachtegoed. En Johan Huizinga, die in zijn *Herfsttij der middeleeuwen* in het hoofdstuk over de "typen van godsdienstig leven" enkele mooie bladzijden aan Dionysius wijdt, schrijft: "Het is alsof de gehele middeleeuwse theologie nog eens uit hem terugstroomt"²⁷.

Boeken als brieven van God

Dionysius had die middeleeuwse theologie in zich opgenomen als een gepassioneerde lezer²⁸. Gerhard Ritter noemt hem in zijn

(25) *De doctrina et regulis vitae christianorum libri duo*, Opera Omnia 39, 499-502.

(26) *De vita et regimini principissae dialogus*, Opera Omnia 37, 499.

(27) J. Huizinga, *Herfsttij der middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*, tiende druk Haarlem 1963; eerste druk 1919, p. 196.

(28) Over Dionysius' omgang met boeken, zie Emery, *Dionysii Cartusienensis Opera Selecta* I, p. 19-22.

Studien zur Spätscholastik "einen der belesensten Männer Deutschlands"²⁹. Voor een deel van die lectuur kon Dionysius terugvallen op de bibliotheek van de Roermondse kartuiz zelf, voor een deel betrok hij zijn boeken van elders³⁰. In een soort apologie, de *Protestatio ad superiorem suum*, gaf Dionysius zelf een opsomming van wat hij zoal gelezen had. Hij noemt dan om te beginnen de commentaren op de sententiën van Lombardus door Thomas van Aquino, Albertus Magnus, Alexander van Hales, Bonaventura, Petrus van Tarantaise, Aegidius Romanus, Richardus de Mediavilla, Durandus en anderen. In de inleiding op zijn eigen sententiëncommentaar noemt hij nog de commentaren van Hendrik van Gent, Willem van Auxerre, Ulrich van Straatsburg, Johannes Duns Scotus en Hannibaldis de Hannibal³¹. Daarnaast heeft hij een hele reeks kerkvaders en middeleeuwse theologen verslonden: Hieronymus, Augustinus, Ambrosius, Gregorius, Dionysius Pseudo-Areopagita, Origenes, Gregorius van Nazianze, Cyrillus, Basilius, Johannes Chrysostomus, Johannes Damascenus, Boethius, Beda Venerabilis, Anselmus, Bernardus, Hugo van Sint-Victor, Jean Gerson en Willem van Parijs. Verder had hij, zo zegt hij, "alle gewone summae en kronieken" gelezen, het civiele en canonieke recht, "voor zover het mij van pas kwam (quantum mihi conveniebat)", veel commentaren op Oude en Nieuwe Testament, en tot slot alles wat hij kon bemachtigen van de Griekse en Arabische filosofen: Plato, Proclus, Aristoteles, Anaxagoras, Alexander van Aphrodisia, Theophrastes, Themistius Avicenna, Algazel, Averroës, Al-Farabi (Alphorabius), Ibn-Tofail (Abubather), Ibn-Badja (Evempotus) en anderen³².

Het lezen van al deze werken was voor Dionysius geenszins slechts bevrediging van een intellectuele nieuwsgierigheid. Lezen en bidden vloeiden voor hem in elkaar over. Ook de studieuzer lectuur was voor hem *lectio divina*, was een beschouwende en biddende omgang met wat God wellicht via geschriften van anderen tot de menselijke ziel wil zeggen. In een loflied op de eenzaamheid

(29) G. Ritter, *Studien zur Spätscholastik, Bd. II: Via antiqua und via moderna auf den deutschen Universitäten des XV. Jahrhunderts*, Heidelberg 1922, p. 52.

(30) Zie P. Nissen, "Die Bibliothek der Kartause Bethleem zu Roermond. Ein Forschungsüberblick", in: *Kartäuserregel und Kartäuserleben*, Bd. 3, Salzburg 1984; *Analecta Cartusiana* 113/3, p. 182-225.

(31) *Commentaria in IV libros sententiarum*, Opera Omnia 19, 36.

(32) *Protestatio ad superiorem suum*, Opera Omnia 41, 625-626. Zie Emery, *Dionysii Cartusienensis Opera Selecta* I, p. 21, en noot 27 aldaar voor het probleem van de datering van deze tekst.

zegt Dionysius daarover: "Als wij bidden, spreken wij met God; als wij studeren, spreekt God met ons. Welke trouwe dienaar zou, als hij een brief van zijn vorst ontving, deze met verachting of onverschilligheid lezen? Waarom zijn wij dan zo lui in het bestuderen van de gewijde schrijvers, aangezien toch hun boeken niets anders zijn dan brieven van God? Ach, niet alleen minachten wij hen, wij spotten zelfs met diegenen die deze oude boeken lezen en wij herhalen de dwaze spreuk dat het werkwoord *studeo* (ik studeer) als voltooid deelwoord *stultum* (dwaas) heeft"³³. Dionysius verzette zich tegen de anti-intellectualistische stroming die in het aangehaalde Latijnse woordgrapje aan het woord kwam³⁴. Voor hem was lezen het opdoen van zelfkennis en wijsheid. Bij uitstek gold dit uiteraard voor het lezen van de heilige Schrift, maar het was ook van toepassing bij het lezen van andere geschriften. Een novice spoorde hij als volgt aan: "In dergelijke boeken en vooral in de heilige Schrift kijk je als het ware in een spiegel en leer je jezelf en het aanschijn van je hart kennen"³⁵.

Boeken waren voor Dionysius, uit welke tijd of cultuur zij ook kwamen, een toegang tot de ervaringen die mensen gehad hadden met God. Brieven van God, berichten van gene zijde, dat waren de boeken van Bonaventura zo goed als die van Ibn-Badja, die van Plato zo goed als die van Bernardus, die van Origenes zo goed als die van Al-Farabi, al namen uiteraard de boeken van de heilige Schrift en die van de kerkvaders en kerkleraren een aanzienlijk andere plaats in dan de boeken van niet-christelijke schrijvers. Lezen en bidden, studeren en mediteren waren voor Dionysius geen gescheiden bezigheden. Zijn belezenheid diende niet om mee te pronken, studie en geleerdheid waren er niet om nieuwsgierigheid en ijdelheid te strelen. "Wij houden ons niet met lezen en studeren bezig uit tijdverdrijf of om ons geheugen vol te propen, maar om onze geest fris te houden en te vernieuwen, om met de dingen van God bezig te zijn en om daarmee de liefde tot God in ons hart te doen ontvlammen", aldus Dionysius in de eerder aangehaalde *Protestatio ad superiorem suum*.

De vruchten van deze uitgebreide lectuur waren Dionysius' eigen geschriften. Huizinga zegt het aldus: "In een eindelozen

(33) *De laude et commendatione vitae solitariae*, Opera Omnia 38, 368.

(34) Over de bredere achtergrond van deze stroming, zie P. Nissen, "Jeruzalem versus Athene, vroomheid versus wetenschap", in: P. Nissen en P. Raedts (red.), *Bondgenoten of vijanden. De verhouding tussen geloof en wetenschap in de christelijke traditie*, Zoetermeer 2002, p. 65-82.

(35) *Exhortatorium noviciorum*, Opera Omnia 38, 543.

vloed van eenvoudig uitgedrukte gedachten geeft hij alles, wat de grote voorgangers gedacht hadden, terug. Het is echt laat werk: samenvattend, concluderend, niet nieuw scheppend"³⁶. Nieuw scheppen wilde Dionysius ook niet; hij wilde oogsten uit de ouden. Niet voor niets liet hij als motto aan zijn eigen sententiëncommentaar de woorden uit het boek Jezus Sirach (39, 1) voorafgaan: "de wijze speurt de wijsheid na van al de ouden" (*sapientiam omnium antiquorum exquiret sapiens*). Zo'n wijze was Dionysius. Maar zijn wijsheid was beslist niet enkel boekenwijsheid. Zeker in het geestelijk leven steunde zijn wijsheid ook op persoonlijke ervaring. Die ervaring was zelfs van uitzonderlijke aard. Al tijdens zijn noviciaat werd Dionysius overvallen door extasen die twee tot drie uur konden aanhouden, en later zouden zij soms zelfs zeven uren duren. Deze ervaringen, die als het ware de levende ondertoon vormden voor Dionysius' geschriften op het gebied van de mystieke theologie, bezorgden hem later de eretitel "doctor extaticus", de extatische leraar.

En Dionysius vergaarde zijn wijsheid ook beslist niet enkel ten eigen bate. Zij diende wel de eigen levensverbetering, of anders gezegd: het streven naar heiligheid in het monastieke leven. Maar dit monastieke ideaal diende tegelijk als een model voor Kerk en samenleving. Dionysius was zich ervan bewust dat ook deze een innerlijke hervorming, een *reformatio*, nodig hadden. De monastieke *reformatio* werd voor hem het model voor de *reformatio* buiten de kartuis, in Kerk en samenleving³⁷. Hij zocht de vruchten van zijn lectuur, van zijn studie, zijn gebed en beschouwing vruchtbaar te maken voor de noden van de samenleving door het monastiek-ascetische leven ten grondslag te leggen aan de kerkelijke en maatschappelijke vernieuwing. Wat hij in de eenzaamheid van de kartuis gevonden had, moest ook tot leven komen en vruchtbaar gemaakt worden buiten de kartuis. En dat was het ideaal van een monastiek deugdenleven, geleid door *discretio* en *humilitas* en uitmondend in *sapientia*. De *discretio*, de aloude monastieke deugd van het onderscheidingsvermogen, leert de mens in en buiten de kartuis de juiste keuzes te maken en beslissingen te nemen na zorgvuldige kennisneming van alle omstandigheden, mogelijkheden en gevolgen. En de *humilitas*, de nederigheid, leert de mens zichzelf te blijven en dicht bij het

(36) Huizinga, *Herfsttij*, p. 196.

(37) Dit wordt vooral uitgewerkt in de eerder aangehaalde Keulse dissertatie van Wassermann, *Dionysius der Kartäuser*.

aardse, de *humus*, te staan, met beide benen op de grond. De vrucht hiervan is wijsheid. Met dit grondmodel voor innerlijke hervorming kan Dionysius de Kartuizer wellicht ook voor lezers in de eenentwintigste eeuw nog een inspirerende leermeester zijn.

Peter Nissen (geb. 1957 te Swalmen) studeerde theologie en kerkgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, promoveerde in 1988 te Amsterdam op een studie over katholieke geschriften tegen de doperse beweging in de Nederlanden, en doceerde kerkgeschiedenis aan verschillende theologische opleidingen in Nederland. Sinds 1994 doceert hij kerkgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en is hij bijzonder hoogleraar "Cultuur in Brabant in sociaal-wetenschappelijk en historisch perspectief, met inbegrip van de volkscultuur" aan de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg. Hij is gehuwd en vader van drie dochters. Adres: KUN, Faculteit der Godgeleerdheid, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen.